

TEKST ÚSTINDE ISLEW ARQALÍ OQÍWŞÍLARDÍN DÓRETIWŞILIK QÁBILETIN RAWAJLANDÍRÍW

Baynazarova Jamila Jolmurzaevna

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI, “Gumanitar hám jámiyetlik pánlerdi aralıqtan oqıtıw” kafedrası assistent
oqıtıwshısı*

jamilabaynazarova6@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15079404>

Annataciya: Maqalada baslawısh klass oqıwshılarınıń ana tili hám oqıw sabaqlarında tekst ústinde islew arqalı dóretiwshilik qábletin rawajlandırıw, sonday aq, jazıw, oqıw, sóylew kónlikpelerin qalıplestiriw jolları haqqında sóz etiledi.

Tayanısh sózler. Tekst, gúrriń, sóylew iskerligi túrleri boyınsha kónlikpeler, dóretiwshilik qáblet.

Baslawısh klaslarda tekst ústinde islewge oqıwshılardı úyretiw ózine tán ózgesheliklerdi kórsetetuǵın pedagogikalıq process esaplanadı. Hár qanday pedagogikalıq process sıyaqlı baslawısh klaslarda da tekst ústinde islewde de belgili bir psixologiyalıq, pedagogikalıq, metodikalıq talaplar esapqa alınıwı zárúr. Baslawısh klass oqıwshıları tekst penen islew arqalı belgili bilimlerdi ózlestiredi, durıs hám sanalı oqıw kónlikpelerine iye boladı, sóylewi hám pikirlew qábleti rawajlanadı nátiyjede oqıw baǵdarlamasında názerde tutilǵan talaplardıń orınlanıwına erisiledi.

"Ana tili hám oqıw" sabaqlıqlarında berilgen tekstler baslawısh klass oqıwshılarında sóylew menen birge jazıw kónlikpelerin qalıplestiriw de úlken áhmiyetke iye. Baslawısh klaslarda ana tili hám oqıw sabaqlarınıń tiykargı maqseti oqıwshılardı tekst mazmunın durıs túsiniw, sanalı túsiniw sóz benen oqıwı, tekstte berilgen maǵlıwmatlardı qátesiz jazıw, tekstte kórsetilgen waqıyaǵa óz pikirini jetkerip beriwge tayarlaw bolıp esaplanadı. Soǵan muwapıq, baslawısh klass oqıtıwshısı metodikalıq tayarlıqta sabaqtıń maqseti, úyrenilip atırǵan materialdı jetkerip beriw jolların úyrenip shıǵıwı kerek.

Oqıwshınıń óz pikirini qanshelli mazmunlı, anıq hám durıs bayan ete alıwı onıń oqıw bilimin belgilew dárejesin hám de kónlikpelerin anıqlawǵa imkan beredi. Oqıw sabaqlarında tekstti túsiniw hám mazmun-mánisin ózlestiriw boyınsha qoyılǵan soraw-tapsırmalar oqıwshılardı oylawǵa iytermelese, ana tili sabaqlarında bolsa orfografiyalıq jaqtan jazıw kóllikpesin rawajlandıradı. Tekst - sóylew kórinisi bolıp, óz tárepinen tolıq sóylew pútinligi bolıp esaplanadı. Hár bir tekst quramalı dúzilis hám mazmunına iye bolıp, ol awızekı hám jazıw durısılıǵınıń úlgiyi esaplanadı. Bunday tekst tınlawshıǵa belgisiz bolǵan qandayda bir adam, orın, haywanat hám ósimlik dúnyasına tiyisli zat yamasa qandayda bir nárse-buyımda, hádiyse-waqıyanı

tolıq súwretlep beriw maqsetinde dúzilgen boladı. Qandayda bir waqıya-hádiyse haqqında xabar beriw maqsetinde dúzilgen yamasa keltirilgen tekst informaciyalıq tekst esaplanadı. Oqıwshılar tárepinen jaratılǵan tekstler tiykarınan gáp, xat bóliminen ibarat boladı. *Qılıshın súyrep qıs ta keldi*. Bul tórt sózdín mazmun birikpesinen baslap, pútkil gúrrińler, ertekler, kishi kólemdegi waqıya tekstleri kórkem shıǵarmalar hámmesi tekst esaplanadı. Tekst buyım hám hádiyselerdi súwretleydi, sóylewshiniń múnásibetin anıqlaydı. Oqıwshılar ráwiyat hám gúrriń eti, talqılaw usıllarınan kóbirek paydalanıladı.

Súwretli tekstte waqıyalarda qatnasıwshı shaxslar bolmaydı. Onda tiykarınan tábiyat kórinisi waqıya-hádiyseler, jumıs procesleri súwretlenedi. Gúrrińlew teksti súwretlew tekstinen, waqıyanıń izbe-izliginde berilgeni onda qatnasıwshı shaxslardıń bar ekenligi menen ajırılıp turadı. Teksttiń bul túrinde dáliller hám olardıń tolıqlıǵına ayırıqsha orın ajratıladı, waqıyalar gúrriń túrinde súwretlenedi.[4; 36-37].

Baslawısh klaslarda tekstler ústinde islewdegi tiykarǵı maqset oqıwshılardı dóretiwshilik pikirlewin rawajlandırıw jáne de óz oyın anıq jetkere biliw menen birge jazıw kónlikpesin qalıplestiriwge de tiykar boladı. Oqıwshılar qansha kóp tekst oqısa olardıń sóz baylıǵı rawajlanadı, teksttiń mánisin túsiniw arqalı dúnyaqarası hám pikirlewi keńeyedi. Oqıwshılardı dóretiwshilik pikirlewge baǵdarlaw tiykarǵı wazıypalardan biri sanaladı. Haqıyqatında da, ana tili arqalı oqıwshılarda dóretiwshilik, erkin pikirlew, pikir ónimi awızeki hám jazba formalarda durıs, tegis bayan eti kónlikpelerin qalıplestiriw kerek. Házirgi Milliy baǵdarlamaǵa tiykarlanǵan baslawısh klass ana tili sabaqları shınıǵıwlarında tiykarǵı itibar oqıwshılardı tildin grammatikalıq dúzilisin kórsetip beriw emes, al olardıń sóz baylıǵın arttırıw, sózden durıs hám orınlı paydalanıw maqset etip alınǵan.

A.Hamroev óz izertlew jumısında “ana tili bilimlendiriwine kognitiv-pragmatikalıq usıl elementlerin kirgiziw, oqıwshılardıń pikirlewi hám óz betinshe pikirlew qábiletlerin rawajlandırıw, bilimlendiriw procesiniń nátiyjeliligin, balalar ózlestiriwiniń sapasın jaqsılawǵa alıp keledi” degen pikirdi bildirgen. [1; 39-42] Demek, bul pikirlerden kóriwimiz múmkin, ana tilin oqıtıwda oqıwshılardıń bilim alıw, túsiniw hám pikirlew processlerin rawajlandırıwǵa qaratılǵan qatnas bolıp, bul usıl oqıwshılardıń til bilimin tek ǵana yadlaw emes, bálki tereń analiz qılıw, mánisin kognetiv tárepten túsiniw hám ózlestiriw qábiletlerin qalıplestiriwdi názerde tutadı.

Balanıń sóylewi mektepke shekemgi bilim beriw shólkeminde tayarlıq basqışında úlkenler menen pikirlesiw arqalı adamlardıń pikir bildiriw, oqıw hám durıs túsiniw dárejesinde qalıplesedi. Ol esitken hám kórgenleri haqqındaǵı maǵlıwmatlardı túsiniw aladı. Ózindegi maǵlıwmatlardı belgili tártipte bayan ete

baslaydı. Al, tekst ústinde islew baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylewin rawajlandırıwdıń eń qolaylı usıllarınıń biri esaplanadı. Bunıń ushın olardıń awızeki hám jazba sózlerin birdey rawajlandırıp barıw kerek. Shıǵarma teksti ústinde islewde de bul talaplardı umıtpaw kerek. Oqıwshılarda dóretiwshilik pikirlew hám dóretiwshilik tekst jaratıw kónlikpelerin qalıplestiriwge tiyisli shólkemlestiriwshilik-metodikalıq jumıslardı tiykarınan ótilgen sabaqtı bekkemlew procesinde, sonday-aq úy wazıypaların orınlawda baǵdar beriwine ámelge asırıw maqsetke muwapıq boladı. Tekst jaratıw oqıtıw arqalı oqıwshılardıń sóylew kónlikpelerin arttırıw ana til hám oqıw sabaqlarında tiykarınan, ol sóz ústinde islew, gáp ústinde islew hám tekst ústinde islew arqalı ámelge asırıladı. Ana tilinen qálegen bir temanı ótiwde oqıtıwshı óz oqıwshıların dóretiwshilik qabiletenen kelip shıǵıp shınıǵıwlar orınlatadı.

Oqıw sabaqlarında tekstti túsiniw hám mazmun-mánisin ózlestiriw boyınsha qoyılǵan soraw hám tapsırmalar oqıwshılardı oylawǵa juwap beriwge avtor qollanǵan sózlerden, kórkem súwretlew qurallarınan paydalanıwǵa qaratılıwı, sóylewde kóbirek ózi ushın jańa sóz hám sózlerdi qollanıwǵa iytermelewı kerek. Tekstti oqıw kónlikpesine iye bolıw, óz gezeginde, oqıwshınıń sózin bayıtatıwın áhmiyetli faktorlardan biri esaplanadı. Hár qanday sabaqtıń ulıwma maqseti oqıwshılardıń bilim beriw hám olar alǵan bilimlerdi ámelde qollay alatuǵın dárejege jetkeriwge erisiw, hár bir oqıwshıda jetik shaxsqa tán pazıyletlerdi qalıplestiriw bolıp tabıladı. Baslawısh bilimlendiriwge baylanıslı "Ulıwma orta bilim beriwdiń mámleketlik bilimlendiriw standartlarında" oqıw sabaqları aldına qoyılatıwın didaktikalıq talaplar oqıwshılardıń itibarı neni úyreniw hám neni yadında saqlaw kerek ekenligine qaratılıwınan baslanadı.

7-9 jaslı balalarda jazıw iskerligi menen birge sóylew tili de qalıplese baslaydı. Jazba sóylewde iyelewı tiykarında olarda túrli tekstler haqqında maǵlıwmatlar payda boladı. Bul dáwirde jazba sóylew jańa qalıplese baslaǵanlıǵı sebepli balalarda ele ózi jazǵan pikirlerdi, sóz hám háriplerdi qadaǵalaw kónlikpesi jeterli dárejede rawajlanbaǵan boladı. Sonıń menen birge, oǵan dóretiwshilik etiw imkaniyatı beriledi. Óz betinshe dóretiwshilik jumıslar baslawısh klass oqıwshılarında berilgen temanı túsiniw, onıń mazmunın anıqlaw, pikirın bayan etiw ushın maǵlıwmat toplaw ajratıp alıw, onı belgili izbe-izlikte ámelge asırıw, reje dúziw kónlikpesin payda etedi. Gápplerdi durıs dúziw, mine usı mazmunǵa sáykes sózlerdi tabıw hám olardı durıs jazıw, irkilis belgilerin durıs qoyıw, óz qátelerin taba alıw hám dúzetiw aqılıy rawajlanıwdıń kórsetkishlerinen esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanda, baslawısh klass oqıw sabaqlarında muǵallimniń kiris sózi tekstti oqıwdan aldın tayarlıqtıń jetekshi buwınlarınan biri bolıp, oqıwshılardıń tekst

penen islewin durıs shólkemlestiriliwine negiz boladı. Oqıwshılar tekstti oqıw yamasa tınlaw proceesinde onıń waqıyaları boyınsha awızeki súwretlew, salıstırıp gúrrińler dúziw, ádebiy qaharmanlardıń is-háreketlerin, minez-qulqıların sıpatlaw sóylewin óstiriwdıń áhmiyetli quralı esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Sobirova M. Tekst ústinde islew procesinde oqıwshi sóz baylıǵın asırıw. Til hám ádebiyat tálimi. Tashkent. 1998. 1-san. 38 b.
2. Ğulomov A. Ana tili óqitish tamoyillari va metodikasi. Tashkent.
3. Hamroyev G'. Ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishning lingvodidaktik asoslarini takomillashtirish: Ped. fan. dokt. (DSc) ... dis-ya. -Toshkent, 2022. - 72-b.
4. Salisheva Z.I. O'zbek tili mashg'ulotlarida talabalar monologik nutqini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (rus guruhlarida): ped. fan. b-cha fals. dokt. (PhD) dis-yasi. - Toshkent, 2019.
5. Rixsiyeva M.M. Ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarning o'zbek tili darslarida o'quvchilarni matn tuzishga o'rgatish: Ped. fan. nom. ... dis. -Toshkent, 1998. -146 b.
6. Toshxo'jaeva D. Matn mazmunini o'z so'zlari bilan qayta hikoya qilishga o'rgatishning metodik asoslari: Ped. fan. nom. ... dis. -Toshkent, 2000. -94-95-b. INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY
7. Ziyodova T. Matn yaratish texnologiyasi. -Toshkent, Fan. - 2008. - 46-b.8/
8. Baynazarova J. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning dars jarayonlarida nutqni rivojlantirish vositasi sifatida tezaytishlardan foydalanish. “Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar” jurnali, T.№ 12.2024.36-39-b

M VA
INNOVATSION
TADQIQOTLAR